

Стабільність судової практики як стандарт функціонування системи правосуддя

*Москвич Лідія Миколаївна,
доктор юридичних наук, доцент кафедри організації
судових та правоохоронних органів Національного
університету «Юридична академія України імені Ярослава
Мудрого»*

У сучасній науці та практиці набуває особливої актуальності тлумачення змісту принципу стабільності судової практики. Як відомо, стабільність судової практики – це один з аспектів правової стабільності (поряд зі стабільністю законодавства), а отже, є однією з ознак правової держави. Однак сучасна практика судочинства свідчить про неоднорідність, а інколи й навіть протилежність винесених національними судами судових рішень у справах за однакових умов. Свою стурбованість щодо різних і часто суперечливих підходів до застосування й тлумачення внутрішнього законодавства національними судовими органами висловив навіть Європейський суд з прав людини [1].

Після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та внесення відповідно до нього змін до процесуального законодавства, що офіційно закріпили підстави для формування доктрини прецедента у вітчизняному правовому полі, питання гарантій стабільності та передбачуваності судової практики стало особливо актуальним.

Не потребує доказу теза, що винесені суперечливі рішення не можуть відповідати закону: адже тільки одностайна (єдина) інтерпретація закону за однотипними казусами може бути правильною. Приймаючи різні суперечливі рішення з однотипних правових питань, суди діють не на законних підставах, підмінюють закон власними ідеями й волею окремих суддів. Суперечливість судової практики не має нічого спільного (як дехто вважає) з принципами романо-германської правової традиції. Навпаки, у зв'язку з тим, що в цій правовій системі ключову позицію посідає не судовий прецедент, а закон, однакове й послідовне

його застосування всіма суддями є конче важливим. Проте тенденції розвитку континентального права в Європі в останні десятиріччя свідчать про рецепцію прецедентного права, доцільність і корисність судової правотворчості, оскільки норми права для ефективного регулювання суспільних відносин обов'язково припускають певну «абстрактність», їх зміст потребує суддівської конкретизації та оцінки [2, с. 46].

Суперечливі судові рішення порушують також і положення Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Як зазначив Європейський суд з прав людини у низці своїх рішень, положення цього нормативно-правового акта мають застосовуватися у світлі принципу верховенства права, одним з елементів якого, як наголошувалося, є правова визначеність. Зрештою, суперечливість судової практики перешкоджає адаптації права України до вимог права ЄС.

Слід уяснити, що одним із ключових елементів принципу верховенства права є те, що право стоїть вище за розсуд осіб, які застосовують правові норми. Цей принцип порушується, якщо два різні суди чи судді інтерпретують одне й те саме положення закону прямо протилежним чином. Це означає, що, як мінімум, в одному із цих випадків суд діяв не відповідно до закону і принципу верховенства права. Для обґрунтування сутності і значення стабільності правової практики звернімося до фундаментальних засад принципу верховенства права.

Одним з елементів принципу верховенства права є правова визначеність, ключовим складником якої є обґрунтованість очікувань. Цей принцип, започаткований у німецькому праві, означає, що рішення органів державної влади не повинні йти всупереч очікуванням громадян. У французькому праві визнається, що суди мають дотримуватися усталеної судової практики або обґрунтовувати, чому вони виділяються з неї у конкретній ситуації.

В Україні верховенство права визнано конституційним принципом, отже, йому мають підпорядковуватися акти всіх органів державної влади, у тому числі й судової. Це означає, що рішення судів повинні бути передбачуваними, тобто вони мають відповідати закону й додержуватися усталеної судової практики. Як

зазначено в рішенні Європейського суду з прав людини у справі Салов проти України, передбачуваність – центральна характеристика права. Норма права не може вважатися такою, якщо вона не сформульована з крайньою (граничною) чіткістю, щоб дозволити громадянам будувати власну поведінку відповідно до закону. Цей принцип дуже важливий, оскільки будь-яке обмеження прав можливе лише на законних підставах. Фактично це означає, що в будь-якому судовому спорі суди зобов'язані застосовувати й інтерпретувати положення законів згідно з усталеною судовою практикою [3].

Отже, суди не можуть змінювати встановлену інтерпретацію закону, оскільки цим порушується принцип обґрунтованості очікувань, передбачений законодавством ЄС і визнаний у практиці Європейського суду з прав людини. На практиці це означає: якщо суди змінюють тлумачення закону, вироблене під час практики, або якщо вони приймають протилежні рішення, то обґрунтовані очікування громадян щодо того, як їм варто поводитися, зазнають краху.

Ситуацію з дотриманням принципу стабільності судової практики погіршує корупція, оскільки корумповані судді в одній судовій справі можуть прийняти рішення на замовлення одних, а в іншій – змінити свою думку на протилежну, як того вимагає замовник. Визнання ж принципу передбачуваності судової практики вплине й на мотивацію суддів при прийнятті рішення, оскільки судді належить оцінити законність та обґрунтованість свого рішення, а також його універсальність щодо вирішення подібних справ. Він повинен відчувати відповідальність за прийняте рішення, що має суттєво знизити кількість нелогічних тлумачень норм закону й винесення незаконних рішень.

Закріплення в Законі «Про судоустрій і статус суддів» принципу приюдиційності судових рішень вищих судів та повноваження Верховного Суду України переглядати справи з підстав неоднакового застосування судами касаційної інстанції однієї і тієї самої норми матеріального права у подібних правовідносинах, удосконалення практики обов'язкової публікації будь-якого рішення суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень, який було утворено відповідно до Закону України «Про доступ до судових рішень», звісно сприятиме

укріпленню принципу стабільності судової практики. Однак існуючі недоліки щодо концептуального ставлення до функції Верховного Суду України як гаранта єдності судової практики потребують доопрацювання і нормативного удосконалення.

Ми підтримуємо позицію тих науковців, які визнають за судовими рішеннями Верховного Суду України значення судового прецеденту [4, с. 102; 5, с. 340–343; 6, с. 92–93 та ін.]. Зокрема, як зазначає О.Г. Шило, прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та внесення у зв'язку із цим змін до процесуальних кодексів, зокрема КПК, стосовно введення провадження з перегляду судових рішень Верховним Судом України і надання йому права приймати за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом касаційної інстанції одних і тих самих норм кримінального закону щодо подібних суспільно небезпечних діянь рішень, що є обов'язковими для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності зазначену норму, та для всіх судів України, свідчить про нормативне визнання судового прецедента [6, с. 93–94].

Судовий прецедент – це принцип, на основі якого ухвалене рішення у конкретній справі, що є обов'язковим для суду тієї самої або нижчої інстанції при вирішенні в майбутньому всіх аналогічних справ, або виступає зразком тлумачення закону [7, с. 185]. Отже, судовим прецедентом слід вважати не будь-яке рішення Верховного Суду України, а лише те, яке усуває існуючі прогалини у правовому регулюванні суспільних відносин, містить відповідь на питання права (а не факту), і є оприлюдненим у спеціальному виданні.

Щодо практики оприлюднення судових рішень як способу, що сприяє досягненню стабільності судової практики, то такі заходи передбачені Рекомендацією № R (95) 11 Комітету Міністрів РЄ державам-членам щодо відбору, обробки, представлення та архівації судових рішень у правових інформаційно-пошукових системах й успішно застосовуються у світовій практиці. Відкритість судочинства і практика оприлюднення судових рішень дає можливість оцінити, підтримати або заперечити підходи суду в конкретній справі.

Світовій практиці відомі різні механізми забезпечення (гарантування) принципу стабільності судової практики, як-то: а) моніторинг якості судового рішення (характерний для країн, які використовують системи оцінювання якості роботи суду. Відомі методи як внутрішнього (експертна група формується самим судом), так і зовнішнього (оцінка користувачами судовими послугами) контролю); б) інститути самостійного виправлення судових помилок найвищим судом (наприклад, у порядку запровадження наглядової інстанції); в) механізми спрямування формування єдності у розумінні змісту та тлумаченні норм права суддями (наприклад, у практиці України – це рекомендаційні роз'яснення пленумів вищих судів) тощо.

Якщо перейти від загального до конкретного, то стабільність судової практики безпосередньо пов'язана з поняттям стабільності судового рішення. Судове рішення за своєю суттю є документом органу влади й містить у собі державно-владне, індивідуально-конкретне розпорядження щодо застосування норм права за встановленими у судовому засіданні фактами і правовідносинами.

У вітчизняній науці поняття «стабільність правового рішення» вперше було визначене М.О. Гурвичем, на думку якого стабільність забезпечується двома заборонами, як-то: (а) неможливість перегляду судового рішення, яке набуло законної сили, і (б) неможливість нового розгляду справи, здатного призвести до скасування або зміни раніше винесеного рішення [8, с. 147].

Європейською практикою стабільність судового рішення сприймається як один зі складників принципу правової певності. Саме в рішенні Європейського суду з прав людини у справі Брумареску проти Румунії зазначено, що принцип правової визначеності вимагає, щоб судові рішення, в якому певне питання одержало остаточне вирішення, не ставилося під сумнів [9]. До того ж у своїй практиці Суд неодноразово підкреслював потребу в забезпеченні державою умов для реалізації остаточного судового рішення. Право на виконання судового рішення розглядається як складник права на судовий захист.

Стабільність судового рішення включає три основні аспекти: (а) обов'язковість судового рішення, яке набуло законної сили;

- (б) неприпустимість повторного розгляду справи, щодо якої воно вже винесено;
- (в) право на виконання судового рішення.

В Україні стабільність судового рішення визнана на рівні Конституції – як основний принцип відправлення правосуддя. Зокрема, Основний Закон закріплює обов'язковість судових рішень (ст. 124). Процесуальне законодавство уточнює, що обов'язковим є рішення, яке набрало законної сили. Судові рішення інших держав є обов'язковими для виконання на території України за умов, визначених її законами й відповідно до міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Але, незважаючи на це, й досі немає одностайного підходу у трактуванні цього принципу у вітчизняному законодавстві. Універсальність тлумачення вказаної засади має важливе не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки у практиці Європейського суду з прав людини обов'язковість судових рішень виступає однією з організаційно-правових гарантій доступності правосуддя і характеризує судову систему не лише як процесуальну, а й організаційну.

Найбільша проблема з гарантуванням стабільності судового рішення в нашій державі пов'язана з реалізацією права на виконання судового рішення¹. На жаль, вітчизняній практиці притаманні низький відсоток виконання судових актів² і відсутність ефективних механізмів забезпечення прав і законних інтересів сторін виконавчого провадження та третіх осіб при здійсненні виконавчих дій. На зазначену проблему було акцентовано увагу навіть у рішенні Європейського суду з прав людини [10]. Так, у рішенні по справі Шмалько проти України щодо відмови виконавчої служби виконати судові рішення на користь заявника через брак бюджетних коштів Суд визнав неприпустимість для держави посилатися на цю обставину, бо це означає неповагу до визнаного в судовому рішенні зобов'язання. Зволікання з виконанням судового рішення не може бути таким, що

¹ Щодо рішень з кримінальних справ, то, безумовно, необхідно вести мову про обов'язок держави з їх виконання. Принцип диспозитивності інших судових процедур передбачає саме право на виконання судового рішення.

² Так, для України показник виконуваності судових рішень становить близько 25 %, водночас аналогічний середньоевропейський – 85 %.

порушує саму суть права, захищеного частиною першою ст. 6 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини [11, с. 247–248].

Обов'язок створити умови для належного виконання судового рішення покладено на державу. Передбачена система їх виконання, на жаль, має низку проблем економічного, організаційного і правового спрямування. На сьогодні суд відсторонений від будь-якого впливу на здійснення виконання своїх рішень. Але ж саме своєчасне і правильне втілення в життя рішень суду є гарантією нормальної й ефективної діяльності всієї судової системи України. На практиці незадовільна організація механізму виконання судового рішення впливає на авторитет і суспільну довіру до суду. Ми не будемо аналізувати проблеми організації виконавчого провадження, оскільки вони заслуговують на окремий аналіз, однак зазначимо, що більшість європейських країн, як-от: Андора, Болгарія, Велика Британія, Франція, Мальта, Монако, Норвегія, Польща, Португалія, Іспанія, Швеція та ін., – визнали невиконання судового рішення як підставу для матеріальної компенсації стороні, на користь якої винесене рішення.

Зазначене вище обумовлює нагальну потребу реформування національної концепції щодо забезпечення стабільності судової влади взагалі та судової практики зокрема. Ці питання становлять основний концепт обґрунтування і доцільності судової влади і безпосередньо впливають на її легітимність. Адже сама ідея легітимності судової влади, яка не формується народом і безпосередньо не пов'язана з його суверенітетом, вимагає від суддів забезпечити передбачуваність і стабільність правових відносин у суспільстві. Відповідно свавілля й непередбачуваність судової практики негативним чином відображається на сприйнятті правосуддя громадськістю, на авторитеті судів, що, власне, може мати безпосередні наслідки для судової системи в цілому.

Список використаних джерел

1. Рішення у справі Совтрансавто-Холдинг проти України [Електронний ресурс] // Юрид. журнал. – 2007. – № 9. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2763>
2. Шевчук С. Щодо обов'язковості рішень Конституційного Суду України у контексті доктрини судового прецеденту [Текст] / С. Шевчук // Право України. – 2000. – № 2. – С. 45–48.
3. Рішення у справі Салов проти України [Електронний ресурс] // Професійна юридична система МЕГА-НаУ. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.4120.0>. – Заголовок з екрана.
4. Капліна О.В. Правозастосовне тлумачення норм кримінально-процесуального права [Текст]: монографія / О.В. Капліна. – Х. : Право, 2008. – 296 с.
5. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи України [Текст] / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
6. Шило О.Г. Теоретико-прикладні основи реалізації конституційного права людини і громадянина на судовий захист у досудовому провадженні в кримінальному процесі України [Текст]: монографія / О.Г. Шило. – Х. : Право, 2011. – 472 с.
7. Загальна теорія держави і права [Текст]: підручник / за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х. : Право, 2009. – 584 с.
8. Гурвич М.А. Судебное решение. Теоретические проблемы [Текст] / М.А. Гурвич. – М. : Юрид. лит., 1976. – 176 с.
9. Рішення у справі Брумареску проти Румунії [Електронний ресурс]: комюніке Секретаря Суду // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 4. – Режим доступу: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIIdx=103>.

10. Рішення у справі Войтенко проти України [Електронний ресурс] // Професійна юридична система МЕГА-НаУ. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1014.3463.0>. – Заголовок з екрана.

11. Шевчук С. Судовий захист прав людини. Практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції [Текст] / С. Шевчук. – Вид. 2-е, випр., допов. – К. : Реферат, 2007. – 848 с.

Москвич Л.М. Стабільність судової практики як стандарт функціонування системи правосуддя

У статті розкрито зміст принципу стабільності судової практики. Виокремлено механізми забезпечення стабільності судової практики. Закцентовано увагу на значенні забезпечення стабільності судового рішення в механізмі утвердження легітимності судової влади.

Ключові слова: судова практика, судові рішення, стабільність, єдність.

Москвич Л.Н. Стабильность судебной практики как стандарт функционирования системы правосудия

В статье раскрыто содержание принципа стабильности судебной практики. Выделено механизмы обеспечения стабильности судебной практики. Акцентируется внимание на значении обеспечения стабильности судебного решения в механизме утверждения легитимности судебной власти.

Ключевые слова: судебная практика, судебное решение, стабильность, единство.

Moskvich L.M. Stability of litigation as a standard functioning justice system

The article reveals content of the stability of jurisprudence. Singles out mechanisms to ensure the stability of jurisprudence. The emphasis on the importance of ensuring the stability of judicial decisions in the mechanism of establishing the legitimacy of the judiciary.

Key words: litigation, judgment, stability, unity.